

The Role and Position of the Energy Component on the Convergence of the Countries of the Persian Gulf Region

Ali Alizadeh

Associate Professor, Department of National Security, National Defense University, Tehran, Iran

Yakub Ghalandari

PhD, Department of International Relations, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran

Hasan Kabiri *

PhD Student, Department of International Relations, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

Abstract

Introduction

Due to its unique geopolitical features and resources, the Persian Gulf region has been very economically attractive for Western countries. The field of energy and energy technologies has caused regional and extra-regional countries to be attracted to this region. On the other hand, the energy-based political economy of the Persian Gulf region is entering a period of profound change as it intersects with the

---

* Corresponding Author: mnourmohamdi@atu.ac.ir

How to Cite: Alizadeh, A., Ghalandari, Y., & Kabiri, H. (2024). The Role and Position of the Energy Component on the Convergence of the Countries of the Persian Gulf Region. *Research on Global Relations*, 1(3), 205-241.

Doi: 10.22054/jrgr.2024.79188.1078

emergence of a younger leadership among US strategic partners such as Saudi Arabia and Qatar. Countries such as the United Arab Emirates and Kuwait have also moved to adopt long-term plans to diversify their economies, strengthen the private sector, and create jobs for a growing workforce. On the other hand, moving towards renewable energies and new energy technologies is growing in line with the diversification of the economies of these countries. These efforts in the field of energy have caused more cooperation and convergence between these countries to increase and increase stability and sustainable development in the region and provide opportunities for cooperation between the countries of the region. This research seeks to discuss and examine the factors involved in the convergence of the countries of the region in the field of energy and to answer the question of what role and place energy has in the convergence of the countries of the Persian Gulf region.

The Purpose of the Research

Considering the high importance of the economy category and the energy component in the international system, the most important goals and necessities are described as follows:

- The spread of challenges among the Persian Gulf countries and the creation of divergence in the economic field
- Interference of extra-regional countries in the current affairs of the Persian Gulf region and preventing convergence between the nations of the region
- There is a lack of agreement on the issue of energy pricing (oil and energy carriers), which consequently puts pressure on trans-regional countries and great powers to receive energy at a low price.
- Extending economic divergence to political and security areas;
Creating a crisis in the relations between the Persian Gulf countries

Research Method

This article tries to answer the question raised in this research with a descriptive method. The data collection method in this research is consolidated and based on field and library methods. This means that to use the conceptual framework and necessary information to investigate the issue, library resources were used and books, articles, and websites in Latin and Persian languages were used. Also, statistical data has been used to enrich the work and show real data. In addition, five people were selected from among the specialists and professors of the university, and they were asked questions in the form of a semi-structured interview.

Research Findings

The findings of the research show that convergence in the Persian Gulf environment is associated with challenges, one of these areas being energy. They are the first; dependence of great powers on Persian Gulf energy and second; The role of the Persian Gulf in the energy transit of the Caspian basin. The research also concludes that while challenges remain, strategic energy cooperation remains a key pillar of regional unity and stability in the Persian Gulf, highlighting its vital role in the global energy landscape.

Conclusion

What we have been looking for in this research is the answer to the question that was stated at the beginning; "What is the role and position of the energy component on the convergence of the countries of the Persian Gulf region?" we answered in this article. The statistical population of this research is the countries of the Persian Gulf, as it has been stated, the Persian Gulf was considered a peripheral land in the past geopolitical theories, but in the new geopolitical theories, this sea has become the land of "heartland" or "axis" or the center of centers. One of the most important reasons for the importance of this

region is the presence of huge energy resources (oil and gas), which have always been the focus of great powers.

Convergence in the general field between the Persian Gulf countries should be summarized in a few cases, the main of which are; oil and gas, common religion, common geopolitics, the Palestinian issue, the importance of the Strait of Hormuz, and the regional countries' dependence on it, cooperation in environmental fields, cooperation in the field of agriculture, cooperation in the field of transportation, research, scientific, educational and sports cooperation, cooperation in the framework of Organizations (OPEC Organization), active cooperation in the fight against terrorism.

But the focus of this research has been mostly in the field of energy, where the most important capacities in this field are; First; the dependence of great powers on Persian Gulf energy and second; The role of the Persian Gulf in the energy transit of the Caspian basin. In the area of the first case that was mentioned, the developed countries and the great eastern powers, including India and China, have been in dire need of the oil resources of the Persian Gulf in the past years, and in the past years, they tried to attract the oil of the Persian Gulf countries with large contracts. They have had their position. On the other hand, the Western powers, including the European Union, could not meet their needs through the United States, so they came to the Persian Gulf. In the long run, this component can create a need for a new organization in addition to OPEC, through which all the countries of the Persian Gulf can achieve convergence.

On the other hand, the Persian Gulf can have the energy of the Caspian basin in the direction of transit. For a long time, Russia has sought to gain access to the Persian Gulf and then to open waters, but it has never been able to achieve it easily. Iran's route can be the best way for Russia and other Caspian countries to reach this important region, and through that, the countries of the Persian Gulf can achieve convergence in the economic field with the cooperation and transit of these resources.

Also, in this research, the theoretical framework of neo-functionalism has been used. Because neo-functionalists want to achieve political integration from economic integration. It seems that due to the cooperation of all the countries of the region, according to the historical and cultural foundations, regional convergence can be achieved. As stated; Political integration is a process by which political actors in several distinct national groups are trying to transfer their loyalty, expectations and political actions to a new center. Institutions that have more powers and demands than the previous governments. According to the economic capacities and existing capacities in the field of energy, the countries of the Persian Gulf can create organizations in this field; that these organizations provide more closeness and convergence with continuous and structured meetings.

One of the most important factors that fuel the convergence in the energy field of the Persian Gulf is the dependence of the great economic and political powers of the world on the energy resources of this region. The increasing demand for oil and natural gas has made the countries of this region the main suppliers of these resources in the world. This interdependence requires cooperation and convergence to ensure the stability and security of energy supply and demand.

Powerful countries such as the United States, China, the European Union, and Japan increasingly rely on oil and gas imports from the Persian Gulf region. This dependence creates a strong incentive for these countries to ensure stable access to energy resources by maintaining peaceful diplomatic and political relations with the countries of the region.

In addition, major economic powers have made huge investments in the field of exploration, extraction and refining of energy resources in the Persian Gulf. These investments create common interests between these countries and the countries of the region, which, in turn, helps convergence in the field of energy and the overall stability of the region.

The Persian Gulf region also plays a vital role in energy transit from the Caspian Sea to global markets. Caspian Sea countries, including the Republic of Azerbaijan, Kazakhstan, and Turkmenistan, have significant reserves of oil and natural gas. However, due to the lack of access to deep water ports, these countries face challenges in exporting these resources to global markets.

In this regard, transit routes through the Persian Gulf countries are considered an ideal option for exporting energy from the Caspian Sea basin. Pipelines and export terminals in this region provide the possibility of oil and gas transfer to global markets through the Oman Sea and the Persian Gulf.

Cooperation between the countries of the Persian Gulf and the countries of the Caspian Sea in the field of energy transit provides the basis for joint investments, infrastructure development, and mutual benefits. This, in turn, helps convergence and stability in these two strategic regions.

Keywords: Persian Gulf, Convergence, Energy, Economic, Iran.

نقش و جایگاه مؤلفه انرژی در همگرایی کشورهای منطقه خلیج فارس

استادیار پژوهشگاه امنیت ملی دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران

علی علیزاده

دکتری روابط بین الملل دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

یعقوب قلندری

دانشجوی دکتری روابط بین الملل دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

حسن کبیری *

چکیده

منطقه خلیج فارس به دلیل منابع قابل توجه انرژی، به ویژه ذخایر نفت و گاز طبیعی، از دیرباز منطقه‌ای با اهمیت ژئوپلیتیک بوده است. موقعیت جغرافیای این منطقه می‌تواند محل ترازیت شرق به غرب و جنوب به شمال باشد. خلیج فارس از هشت واحد سیاسی تشکیل شده است دارای ظرفیت‌های اقتصادی، سیاسی، امنیتی و... است؛ که هر کدام از آن می‌تواند دلیلی برای همگرایی یا واگرایی باشد. با وجود تنش‌های قابل توجه ژئوپلیتیک و تلاش‌ها برای تنوع بخشی اقتصادی، وابستگی مشترک به منابع هیدروکربنی، وابستگی متقابل اقتصادی و همکاری سیاسی را تقویت می‌کند. سؤال اصلی که این مقاله قصد بررسی آن را دارد این است که انرژی از چه نقش و جایگاهی در همگرایی کشورهای منطقه خلیج فارس برخوردار است؟ یافته‌های پژوهش بیانگر آن است که همگرایی در محیط خلیج فارس با چالش‌هایی همراه است که یکی از این حوزه‌ها انرژی باشد. عبارت‌اند از اول؛ وابستگی قدرت‌های بزرگ به انرژی خلیج فارس و دوم؛ نقش خلیج فارس در ترازیت انرژی حوزه خزر. این پژوهش همچنین نتیجه‌گیری می‌کند که در حالی که چالش‌ها همچنان وجود دارند، همکاری استراتژیک در زمینه انرژی همچنان به عنوان رکن اصلی وحدت و ثبات منطقه‌ای در خلیج فارس باقی می‌ماند و نقش حیاتی آن را در چشم‌انداز انرژی جهانی برجسته می‌کند.

واژگان کلیدی: خلیج فارس، همگرایی، انرژی، اقتصاد، ایران.

مقدمه

خلیج فارس در نظریه‌های ژئوپلیتیک سابقاً از اهمیت بالایی برخوردار نبوده است؛ اما در نظریه‌های جدید ژئوپلیتیک این دریا به سرزمین «هارتلند» یا «محور» تبدیل شده است. از سوی دیگر با وجود اهمیت بالای مؤلفه اقتصاد در نظام جدید بین‌الملل، مناطق و حوزه‌هایی در جهان اهمیت یافته‌اند که دارای منابع انرژی باشند. به همین جهت خلیج فارس در نظریه‌های ژئواکونومیک هم، موقعیت بی‌بدیلی یافته است.

منابع این منطقه تا سال‌های آینده برای رفاه اقتصادی لازم است. با اینکه کشورهای غربی با آوردن فناوری اکتشاف و بهره‌برداری از این منابع، به توسعه منطقه خلیج فارس کمک زیادی نموده‌اند؛ اما جهت بهره‌گیری از منابع این منطقه، سعی کرده‌اند حضور خود را از لحاظ نظامی و امنیتی افزایش دهند که مهم‌ترین ابزار آن‌ها برای این کار ایجاد خصومت‌های نظامی میان کشورها بوده است.

در سال‌های گذشته خلیج فارس دارای تحولات گسترده‌ای بوده است. یکی از مهم‌ترین علل در ایجاد این تحولات حضور بازیگران فرامنطقه‌ای در خلیج فارس بوده است. همچنین عوامل مختلفی وجود دارند که موجب اختلافات میان بازیگران منطقه‌ای شده‌اند. هرچند در این میان نیز عواملی وجود دارد که بر اساس آن کشورهای حوزه خلیج فارس می‌توانند از آن به عنوان مؤلفه‌هایی جهت همگرایی میان خود بهره‌گیری نمایند.

در بین ۲۴ کشور صاحب بیشترین ذخایر نفت خام اثبات شده، هشت تولیدکننده بزرگ اوپک ۶۳ درصد ذخایر نفتی جهان را به خود اختصاص داده‌اند؛ که باید عنوان داشت این کشورها در این منطقه واقع شده‌اند. با اینکه ایالات متحده آمریکا سیاست‌های وابستگی به نفت خام خود را کاهش داده است، اما باز هم حدود ۲۳ درصد نیازهای نفتی خود را از این منطقه تأمین می‌نماید حتی ژاپن هم بالغ بر ۷۴ درصد از نیازهای نفتی خود را از خلیج فارس تأمین می‌کند. همچنین همان‌طور که در ادامه بدان پرداخته خواهد شد چین و هند نیز به این منطقه بسیار وابسته هستند.

همگرایی، وضعیتی است که در آن کشورها برای حفظ منافع جمعی، به همکاری گسترده با یکدیگر می‌پردازند و به سوی نوعی وحدت حرکت می‌کنند که از جمله می‌توان

به همگرایی در اروپا (اتحادیه اروپا) و کشورهای آسیای جنوب شرقی (آسه آن) اشاره کرد. آنان توانستند همگرایی را تجربه‌ای مطلوب در راه کسب منافع بیشتر و در نتیجه تضمین امنیت نسبی معرفی نمایند. در منطقه خلیج فارس نیز، تلاش‌هایی صورت گرفت که بتوانند شبیه به مدل‌های اروپایی، آسیایی، همگرایی را بین کشورهای خلیج فارس محقق سازند که عمدتاً توسط انگلستان دنبال می‌شد اما هر بار با شکست مواجه و منجر به بروز اختلافات می‌گشت (زارعی و دیگران، ۱۳۹۲: ۷۳۲).

اقتصادهای سیاسی مبتنی بر انرژی خلیج فارس در حال ورود به دوره تغییرات عمیق هستند زیرا تأثیر چهار سال کاهش قیمت نفت و گاز با ظهور یک رهبری جوان‌تر در میان شرکای استراتژیک آمریکایی مانند عربستان سعودی و قطر تلافی یافت. مقامات این کشورها همراه با هم‌تایان خود در امارات متحده عربی و کویت به سمت اتخاذ برنامه‌های بلندمدت برای تنوع بخشیدن به اقتصاد، تقویت بخش خصوصی و ایجاد شغل برای نیروی کار رو به رشد حرکت کرده‌اند. این کشورها با تلاش برای کاهش وابستگی به نفت و گاز و سرمایه‌گذاری در انرژی‌های تجدیدپذیر و فناوری‌های نوین انرژی، به دنبال تنوع‌بخشی به اقتصادهای خود هستند. این تلاش‌ها نیازمند همکاری و همگرایی بیشتری بین این کشورها است و باعث افزایش ثبات و توسعه پایدار در منطقه می‌شود (Amine Baasiri, 2018: 3).

اقتصادهای خلیج فارس دارای ۴۳,۷ تریلیون دلار دارایی مایع و نیمه مایع هستند (۳,۳ تریلیون دلار در صندوق‌های ثروت دولتی و ۴۰,۴ تریلیون دلار در ذخایر نفت و گاز اثبات‌شده) - که معادل ۱.۳۳ میلیون دلار در چنین دارایی‌های سرانه است. این موضوع امکانات مورد نیاز را برای تأمین مالی برنامه‌های تحول اقتصادی و تنوع دهی عظیمی که در حال اجرا هستند، فراهم می‌کند. از لحاظ تاریخی، درآمدهای دولت در منطقه خلیج فارس به شدت به فروش نفت و گاز بستگی دارد. با این حال، وزن این حمایت از طریق معرفی مالیات رو به پایین است (Oliveira, 2019: 3-4).

یکی از مهم‌ترین عواملی که باعث نزدیکی و همگرایی بین کشورها می‌شود، عامل اقتصادی بوده و کشورهای خلیج فارس نیز از این قاعده مستثنا نخواهند بود. هرچند عامل امنیت مساله‌ای است که در بلندمدت می‌تواند با اهمیت واقع شود و عاملی در جهت

همگرایی واقع شود. کشورهای حوزه خلیج فارس در سال‌های گذشته توانسته‌اند در حوزه تأمین انرژی موفق عمل نمایند اما از سوی دیگر عوامل متعددی از جمله اختلافات سیاسی کشورهای منطقه خلیج فارس و مداخله قدرت‌های بین‌المللی در این منطقه موجب شده است تا این کشورها نتوانند در کنار یکدیگر به فعالیت پردازند و همین امر سبب ایجاد واگرایی شده است.

در این پژوهش سعی شده است تا این مؤلفه‌ها مورد بحث و بررسی قرار گیرد. بیشترین زمینه‌ها را باید در عواملی همچون؛ نفت و گاز، توریسم، دین مشترک و... جستجو نمود. چنانچه در متن بالا نیز اشاره شد، مساله‌ای که اهمیت منطقه را نشان می‌دهد، مؤلفه انرژی است. این عامل در عین اینکه می‌تواند موجب واگرایی میان کشورها شود؛ در بلندمدت و با برنامه‌هایی مدون از سوی کشورها می‌تواند به عاملی جهت همگرایی بدل گردد.

اهمیت و ضرورت تحقیق

با توجه به اهمیت بالای مقوله اقتصاد و مؤلفه انرژی در نظام بین‌الملل مهم‌ترین اهداف و ضرورت‌ها در این حوزه را باید به موارد ذیل اشاره داشت؛

- گسترش چالش‌ها میان کشورهای حاشیه خلیج فارس و ایجاد واگرایی در حوزه اقتصادی
- دخالت کشورهای فرا منطقه‌ای در امور جاری منطقه خلیج فارس و جلوگیری از همگرایی میان کشورهای منطقه
- عدم توافق بر سر موضوع قیمت‌گذاری انرژی (نفت و حامل‌های انرژی) و به تبع آن فشار کشورهای فرا منطقه‌ای و قدرت‌های بزرگ جهت دریافت انرژی با قیمت پایین
- تعمیم واگرایی اقتصادی به حوزه‌های سیاسی و امنیتی؛ ایجاد بحران در روابط میان کشورهای حاشیه خلیج فارس

پیشینه تحقیق

بررسی ادبیات بخش مهمی از توسعه یک پژوهش است. بررسی ادبیات موجود فرصتی را برای ترکیب و تأمل در تحقیقات قبلی ارائه می‌دهد و بنابراین زمینه‌ای ایمن برای پیشرفت دانش فراهم می‌کند و به نحو بهتری می‌تواند نقاط قوت و ضعف این حوزه پژوهشی و نیز

نوآوری مورد انتظار از تحقیق حاضر را نمایش دهد. در همین راستا مروری بر برخی از مقالات مرتبط با این موضوع نقش انرژی در همگرایی کشورهای منطقه خلیج فارس خواهیم داشت.

خواجهی (۱۳۹۰) در پژوهشی با عنوان؛ «راهبردهای قطر در بهره‌برداری حداکثری از بخش قطری میدان پارس جنوبی» به بیان دیدگاه‌های مرتبط با پژوهش پرداخته است. در این پژوهش سعی بر آن است تا عنوان شود که کشور قطر با بهره‌گیری از مشارکت شرکت‌های خارجی موفق شده است حداکثر استفاده را از منابع گاز خود ببرد و به جایگاه بالایی در بازارهای بین‌المللی دست پیدا کند.

افضلی و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان؛ «شاخص موقعیت ژئوانرژی ایران در حوزه خلیج فارس» سعی نموده است موضوع انرژی را به عنوان یکی از شاخص‌های اثرگذار در قدرت ملی و فرایند سازی امنیت ملی ایران معرفی می‌نماید. در این پژوهش به مسئله انرژی به عنوان یکی از اهرم‌های قدرت اشاره شده است.

بیاتی و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان «همکاری ایران و قطر در برداشت از ذخایر مشترک گازی پارس جنوبی با تأکید بر نظریه بازی‌ها» به بحث و بررسی پرداخته است. در این پژوهش تأکید بیشتر بر معاهده‌های بین‌المللی به پیشرفت کشور قطر کمک کرده است اما در مقابل ایران از این موضوع عقب‌مانده است. تأکید این مقاله بیشتر بر نظریه بازی‌ها است. تفاوت این پژوهش نیز آن است که فقط به یک مورد از موارد عدم پیشرفت در همگرایی بیشتر پرداخته از سوی دیگر فقط دو کشور مورد مطالعه قرار گرفته است.

ملکی و همکاران (۱۳۹۴) در مقاله‌ای با عنوان؛ «مطالعه سیاست‌گذاری اداره مخازن مشترک نفتی و گازی ایران با کشور عراق» به بحث و مطالعه پرداخته‌اند. در این پژوهش بیان می‌دارند بهره‌برداری یک‌جانبه از میدان‌های انرژی در حالی تاکنون سیاست ایران در مدیریت میدان‌های مشترک بود که بر اساس مطالعات صورت گرفته نشان داده شد که با ساخت همکاری بین طرفین در اداره میدان منافع بیشتری به هر دو کشور خواهد رسید.

بر مبنای مروری که بر ادبیات موجود صورت گرفت می‌توان گفت علیرغم وجود تعداد معدودی مقالات به زبان فارسی در زمینه نقش انرژی در همگرایی کشورهای منطقه

خلیج فارس بسیاری از آن‌ها نیز به صورت مختصر و تک‌بعدی به بررسی این موضوع پرداخته‌اند، که نشان می‌دهد تحقیقات بیشتری برای ارزیابی این موضوع مورد نیاز است؛ بنابراین این مقاله با هدف تکمیل و به‌روزرسانی تحقیقات موجود با دیدی کاربردی در این حوزه پژوهشی، یافته‌های جدیدی را که به درک نقش انرژی در همگرایی کشورهای منطقه خلیج فارس کمک می‌کند، می‌افزاید.

به لحاظ نوآوری اگرچه برخی از محققان غربی در مقالات و تحلیل‌های خود به بخش‌ها و ابعادی جزئی از این موضوع اشاره نموده‌اند، لکن تحقیقی مستقلی در رابطه با موضوع این پژوهش صورت نپذیرفته است و در نوع خود اولین است. در واقع نوآوری این پژوهش در دوزمین قابل تشخیص است: نخست: یکی از مهم‌ترین عواملی که به همگرایی در حوزه انرژی خلیج فارس دامن می‌زند، وابستگی قدرت‌های بزرگ اقتصادی و سیاسی جهان به منابع انرژی این منطقه است. تقاضای روزافزون برای نفت و گاز طبیعی، کشورهای این منطقه را به عنوان تأمین‌کنندگان اصلی این منابع در جهان تبدیل کرده است. این وابستگی متقابل، ضرورت همکاری و همگرایی را برای تضمین ثبات و امنیت عرضه و تقاضای انرژی ایجاد می‌کند. دوم: منطقه خلیج فارس همچنین نقشی حیاتی در ترانزیت انرژی از حوزه دریای خزر به بازارهای جهانی ایفا می‌کند. کشورهای حوزه دریای خزر، از جمله جمهوری آذربایجان، قزاقستان و ترکمنستان، دارای ذخایر قابل توجهی از نفت و گاز طبیعی هستند. با این حال، این کشورها به دلیل عدم دسترسی به بنادر آب‌های عمیق، با چالش‌هایی در زمینه صادرات این منابع به بازارهای جهانی مواجه هستند. در این راستا، مسیرهای ترانزیتی از طریق کشورهای خلیج فارس به عنوان گزینه‌ای ایده‌آل برای صادرات انرژی از حوزه دریای خزر به شمار می‌روند.

روش تحقیق

روش پژوهش در این مقاله توصیفی-تحلیلی است. روش گردآوری داده در این پژوهش به صورت تلفیقی و مبتنی بر روش میدانی و کتابخانه‌ای است. بدین معنا که برای بهره‌گیری از چارچوب مفهومی و اطلاعات لازم جهت بررسی موضوع به سراغ منابع کتابخانه‌ای رفته و از کتاب‌ها، مقالات و سایت‌ها به زبان لاتین و فارسی استفاده شده است. همچنین از داده‌های آماری نیز برای غنا بخشیدن به کار و نشان دادن داده‌های واقعی استفاده شده

است. ضمن آنکه از بین متخصصان و اساتید دانشگاه تعداد پنج نفر انتخاب شده است که از آنان به صورت مصاحبه نیمه ساختاریافته، سؤالاتی پرسیده شد.

چارچوب نظری

همگرایی و واگرایی دو اصطلاح رایج در ژئوپلیتیک و روابط بین‌الملل هستند. کشورها تحت تأثیر انگیزه‌ها، نیروها، اهداف و منافع در حالت همکاری، رقابت و تعارض با یکدیگر به سر می‌برند (حافظ‌نیا و کاوندی، ۱۳۸۹: ۱۱). همگرایی می‌تواند هم به عنوان یک فرایند و هم به صورت یک هدف مورد مطالعه قرار گیرد. به عنوان یک فرایند، حرکتی است که در راستای همکاری میان دولت‌ها و انتقال تدریجی اقتدار به نهادهای فرو ملی است و این حرکت در راستای همگن‌سازی و ایجاد یک جامعه مدنی جهانی است (قوام، ۱۳۸۰: ۲۴۴). در همگرایی تلاش بر این است که از عوامل اختلاف‌زا به نفع اهداف جمعی و مشترک کاسته شود و از طریق گسترش همکاری‌های فنی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی به ایجاد صلح و آرامش در منطقه کمک کرد (قوام، ۱۳۸۸: ۴۴). آنچه در همگرایی اهمیت دارد، فرایندی است که می‌تواند به تعمیق و گسترش همکاری‌ها کمک کند. هر اقدامی برای همگرایی در یک بخش، وضعیتی را ایجاد می‌کند که مستلزم همکاری در بخش‌های دیگر می‌شود (مشیرزاده، ۱۳۸۹: ۶۳). در یک نگاه کلی می‌توان نظریه‌های ارائه‌شده در زمینه همگرایی را به چند دسته تقسیم کرد: ۱- نظریه فدرالیسم ۲- نظریه ارتباطات ۳- نظریه کارکردگرایی ۴- نظریه نو کارکردگرایی. به نظر می‌رسد از میان چهار نظریه برشمرده در بالا، نظریه کارکردگرایی توانایی و ظرفیت بیشتری برای تبیین همگرایی منطقه‌ای دارند که در ادامه به صورت مختصر به بررسی این نظریه می‌پردازیم و در نهایت برای تبیین نقش انرژی در همگرایی کشورهای منطقه خلیج فارس، از نظریه کارکردگرایی استفاده خواهیم کرد.

کارکردگرایی

یکی از اولین نظریه‌های همگرایی، نظریه کارکردگرایی است. دیوید میترانی که در ارتباط با آن نظریه از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است، معتقد است که پیچیدگی فزاینده نظام‌های حکومتی، وظایف اساساً فنی و غیرسیاسی حکومت‌ها در سطح ملی و بین‌الملل را به حدی افزایش داده است که حل آن مستلزم همکاری فن‌سالاران به جای همکاری نخبگان سیاسی

است (دوئرتی و فالتزگراف، ۱۳۷۲: ۶۶۶). کارکردگرایی برخلاف فدرالیسم، غایت‌گرا نیست و درصدد آن نیست که حتماً یک ابر دولت منطقه‌ای فدرال تحقق یابد (Mitrany, 1996: 109). در عوض بر رشد و گسترش فعالیت‌های کارکردی، فنی، تجاری و اقتصادی جهت دستیابی به صلح و همگرایی منطقه‌ای تأکید دارد (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۹۳: ۹۸).

کارکردگرایان بر این باورند که در اثر پیشرفت‌های علمی و فنی و افزایش پیچیدگی‌های جوامع کنونی، واحدهای جداگانه سیاسی قادر به تأمین خواسته‌ها و نیازهای انسانی در چارچوب بسته خود نیستند. زیرا احتیاجات جوامع بشری را باید در ورای مرزهای ملی جستجو کرد. بنابراین همکاری گسترده بین دولت‌ها اجتناب‌ناپذیر است (قوام، ۱۳۸۰: ۲۴۶-۲۴۸). میترانی مهم‌ترین نظریه‌پرداز کارکردگرایی معتقد است که «اقتصاد و سیاست را می‌توان از هم جدا کرد، آنچه به اقتصاد و حیات اجتماعی مربوط می‌شود، در عرصه سیاست پایین یا ملایم قرار می‌گیرد و امکان همکاری در آن هست (مشیرزاده، ۱۳۸۹: ۶۰). دولت‌ها وارد همکاری می‌شوند و در حوزه سیاست ملایم به نهادهایی شکل می‌دهند و اقتدار خود را در این حوزه‌ها به این نهادها انتقال می‌دهند. این همکاری زمینه همکاری‌های دیگر را فراهم می‌آورد و این وضعیت قاعده بازی را از حاصل جمع صفر به حاصل جمع متغیر و بعضاً مثبت تغییر خواهد داد. از ایرادهای وارد به رهیافت کارکردگرایی این است که اهداف، تقاضا و نیازهای دولت‌ها را یکسان و مشابه فرض می‌کند و معتقد است این تشابه به موجب همکاری در زمینه‌های فنی و اقتصادی می‌شود (صادقی، مارابی و اکسا، ۱۳۹۵: ۱۳۵).

همچنین نظریه کارکردگرایی از تفکر اقتصادی نشئت می‌گیرند. به بیان دیگر، کارکردگرایان معتقدند که همکاری در حوزه‌های اقتصادی کاربردی‌ترین شیوه جهت بالا بردن همگرایی منطقه‌ای است. به اعتقاد هواداران همگرایی منطقه‌ای: همگرایی منطقه‌ای موجب می‌شود تا اختلافات کاهش یابد. همچنین همکاری و روابط صلح‌آمیز بین دولت‌ها افزایش پیدا می‌کند. منطقه‌گرایی به ایجاد مجموعه سیاسی بزرگ‌تر تمایل دارد که در آن هر واحد در مورد بهره‌گیری از زور در روابط خود با دیگر واحدهای شرکت‌کننده خودداری می‌نماید. ایجاد صلح، نیاز جهت غلبه بر جنگ، جلوگیری از ادامه جنگ، نگرانی مهم نظریه‌های همگرایی است (Lakkis, 2003: 11).

تبیین نقش انرژی در همگرایی کشورهای منطقه خلیج فارس با استفاده از نظریه کارکردگرایی

نظریه کارکردگرایی بر اهمیت همکاری‌های اقتصادی و فنی به عنوان پایه‌ای برای ایجاد همگرایی سیاسی و اجتماعی تأکید دارد. در این چارچوب، انرژی به عنوان یک عامل کلیدی در همگرایی کشورهای منطقه خلیج فارس نقش بسزایی ایفا می‌کند. این نظریه کمک می‌کند تا روشن شود که چگونه انرژی به عنوان یک عامل محوری در ارتقای وحدت و همکاری منطقه‌ای عمل می‌کند. در ادامه به تبیین این نقش با استفاده از اصول نظریه کارکردگرایی می‌پردازیم:

۱. همکاری‌های اقتصادی و فنی: نظریه کارکردگرایی معتقد است که همکاری در زمینه‌های اقتصادی و فنی می‌تواند زمینه‌ساز همکاری‌های بیشتر و نهایتاً همگرایی سیاسی و اجتماعی شود. در این راستا، کشورهای خلیج فارس از طریق پروژه‌های مشترک در زمینه استخراج، پالایش و انتقال انرژی، می‌توانند به همکاری‌های اقتصادی و فنی گسترده‌ای دست یابند.

۲. هماهنگ‌سازی سیاست‌های انرژی: بر اساس نظریه کارکردگرایی، هماهنگی در سیاست‌های انرژی می‌تواند به تقویت همکاری‌ها در سایر زمینه‌ها منجر شود. کشورهای خلیج فارس با هماهنگی در سیاست‌های انرژی، می‌توانند تأثیرگذاری خود را در بازارهای جهانی نفت افزایش دهند. تصمیم‌گیری‌های مشترک در سازمان اوپک، نمونه‌ای از این هماهنگی است که منجر به تثبیت بازار نفت و تقویت روابط بین کشورهای منطقه شده است.

۳. امنیت انرژی و همگرایی سیاسی: نظریه کارکردگرایی بر اهمیت امنیت مشترک به عنوان عاملی برای همگرایی تأکید دارد. همکاری در زمینه امنیت انرژی، شامل حفاظت از تأسیسات انرژی و مقابله با تهدیدات مشترک مانند حملات سایبری، به همگرایی سیاسی کشورهای خلیج فارس کمک می‌کند. این همکاری‌ها، علاوه بر تأمین امنیت انرژی، زمینه‌ساز تعاملات سیاسی و نظامی بیشتری نیز می‌شود.

۴. تنوع اقتصادی و توسعه پایدار: با توجه به نظریه کارکردگرایی، همکاری در زمینه‌های اقتصادی و فنی می‌تواند به توسعه پایدار و تنوع‌بخشی به اقتصادها کمک کند. کشورهای خلیج فارس با تلاش برای کاهش وابستگی به نفت و گاز و سرمایه‌گذاری در انرژی‌های

تجدید پذیر و فناوری‌های نوین انرژی، به دنبال تنوع‌بخشی به اقتصادهای خود هستند. این تلاش‌ها نیازمند همکاری و همگرایی بیشتری بین این کشورها است و باعث افزایش ثبات و توسعه پایدار در منطقه می‌شود.

بنابراین انرژی نقش مهمی در همگرایی کشورهای خلیج فارس ایفا می‌کند که توسط نظریه کارکردگرایی مشخص شده است. از طریق همکاری‌های اقتصادی و فنی، هماهنگ‌سازی سیاست‌های انرژی، تلاش‌های مشترک در امنیت انرژی، و تلاش برای تنوع‌بخشی به اقتصادها، انرژی به عنوان یک محرک کلیدی برای یکپارچگی منطقه‌ای عمل می‌کند. این دیدگاه کارکردگرا نشان می‌دهد که چگونه همکاری‌های در یک بخش خاص می‌تواند زمینه را برای همگرایی سیاسی و اجتماعی گسترده‌تر فراهم کند و به ثبات و شکوفایی کلی منطقه خلیج فارس کمک کند. به طور کلی نظریه کارکردگرایی بیان می‌کند که همکاری‌های اولیه اقتصادی و فنی می‌تواند به سایر حوزه‌ها سرایت کند و زمینه‌ساز یکپارچگی سیاسی و اجتماعی گسترده شود. در مورد خلیج فارس، همکاری‌های انرژی به عنوان پیش‌شرطی برای همگرایی عمیق‌تر منطقه‌ای عمل می‌کند.

نقش و جایگاه انرژی بر همگرایی کشورهای منطقه خلیج فارس

در گذشته سیطره بر منابع طبیعی به‌عنوان تسلط بر جهان به حساب می‌آمد و اکنون، اهمیت مؤلفه انرژی بسیار بالاست. احداث خط لوله برای کشور ترانزیت‌کننده، فواید اقتصادی و سیاسی فراوانی دارد که از جمله آن‌ها؛ درآمدهای ارزی ناشی از حق ترانزیت، دسترسی به نفت و گاز طبیعی برای تأمین نیازهای داخلی، سرمایه‌گذاری‌های خارجی و دستیابی به ابزار نفوذ بر جریان‌های انرژی است. در حال حاضر دولت‌ها برای ادامه حیات و ثبات اقتصادی خویش نیازمند تعامل با سایر کشورها هستند؛ ایران نیز از این قاعده مستثنا نیست. ایران با توجه به موقعیت ژئوپلیتیک بی‌نظیر خود می‌تواند به‌عنوان نقطه اتصال مناطق مختلف به یکدیگر شناخته شود. در زمینه انرژی صرف‌نظر از ذخایر قابل توجه نفت و گاز طبیعی، ایران به‌واسطه قرار گرفتن در میان دو پهنه آبی دریای خزر و خلیج فارس از پتانسیلی قابل توجه در زمینه ایفای نقش به‌عنوان کشوری ترانزیت برخوردار است (Akhbari, 2018: 41).

مسئله انرژی و ابعاد مختلف سیاسی و اقتصادی آن در چند قرن اخیر همیشه در مرکز تحولات و روندهای بین‌المللی قرار داشته، ولی اهمیت و تأثیرگذاری آن در روابط بین‌الملل به‌طور فزاینده‌ای در حال افزایش است. به عبارت دیگر، موضوع انرژی به یکی از مؤلفه‌های اصلی قدرت در روابط بین‌الملل بدل شده است و نقش یک مؤثر را در پیوند دادن زمینه‌های مختلف سیاست و اقتصاد، اعم از ملی و فراملی ایفا می‌کند (اسلامی، ۱۳۹۱: ۲۰). همان‌طور که در جدول زیر مشخص است، از ۱۵ کشور دارای بیشترین ذخایر نفتی نزدیک به ۶ کشور از منطقه خلیج فارس است.

جدول ۱- میزان ذخایر نفتی در جهان ۲۰۲۲

ردیف	کشور	میزان ذخایر (بیلیون بشکه)
۱	ونزوئلا	۳۰۰/۹
۲	عربستان سعودی	۲۶۶/۵
۳	کانادا	۱۶۹/۷
۴	ایران	۱۵۸/۴
۵	عراق	۱۴۲/۵
۶	کویت	۱۰۱/۵
۷	امارات متحده عربی	۹۷/۸
۸	روسیه	۸۰/۰
۹	لیبی	۴۸/۴
۱۰	نیجریه	۳۷/۱
۱۱	ایالات متحده آمریکا	۳۶/۵
۱۲	قزاقستان	۳۰/۰
۱۳	چین	۲۵/۶
۱۴	قطر	۲۵/۲
۱۵	برزیل	۱۲/۷

Source: <https://www.statista.com>

تأکید بر همکاری‌های مبتنی بر عوامل ژئوپلیتیکی در میان کشورها به‌طور معمول در صورت وجود مرز مشترک، منابع مشترک و به عبارت دیگر وجود مکمل‌ها در سطح منطقه‌ای کاربردی تر نشان می‌دهد. همچنین همسایگان در صورت فهم واقعیات جغرافیایی و با تکیه بر اصول دیپلماسی و همکاری در حوزه‌های ژئوپلیتیک می‌توانند، زمینه تعامل

در دیگر حوزه‌ها از جمله مسائل امنیتی را نیز مهیا سازند. به دلیل اثرگذاری مستقیم همسایگان حوزه‌های اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و امنیتی بر یکدیگر هرگونه واگرایی میان آن‌ها می‌تواند منطقه را به سوی بحران و آشوب هدایت نماید (پیشگاهی فرد و همکاران، ۱۳۹۹: ۳۵).

وابستگی قدرت‌های بزرگ به انرژی خلیج فارس

دارا بودن ذخایر و منابع زیرزمینی به‌خصوص منابع انرژی که به منزله سوخت اقتصادی صنعتی جهان امروز است، برای هر واحد سیاسی در نظام بین‌الملل یک اهرم فشار و یک ابزار چانه‌زنی و اعمال قدرت در عرضه رقابت جهانی محسوب می‌شود. با توجه به نیازهای جهان امروز به حامل‌های انرژی (نفت و گاز طبیعی) و عدم وجود جایگزینی سوخت‌های تجدید پذیر مانند خورشیدی و بادی در آینده نزدیک، دیپلماسی انرژی به یکی از مهم‌ترین و مؤثرترین اهرم‌های اعمال قدرت در جهان امروز بدل شده است و دولت‌هایی که از میزان قابل توجه این منابع طبیعی بهره می‌برند این امکان را دارند که از نفت یا گاز بهره سیاسی ببرند (نیاکوئی و همکاران، ۱۳۹۴: ۳۲).

جدول ۲: روند بازار نفت ۱۹۶۰-۲۰۲۰

سال	تحولات
۱۹۶۰	حرکت به سمت همگرایی و افزایش منافع جمعی اعضای سازمان
۱۹۷۰	تلاش برای محافظت از اوپک در برابر حملات خارجی و حفظ موقعیت اوپک در بازار نفت
۱۹۸۰	افزایش تنش‌ها بین ایران و عربستان سعودی در ابتدای دهه جاری، ورود منابع انرژی جایگزین به بازار انرژی، کشف راه‌های جدید استخراج نفت، کاهش قیمت نفت و در نتیجه سهمیه‌بندی تولید نفت اعضای اوپک حفظ سهم بازار سازمان
۱۹۹۰	تأکید بر مسائل زیست‌محیطی به ضرر بازار نفت و همگرایی بین اعضا برای حفظ سهم بازار اوپک در بازار انرژی
۲۰۰۰	رکود اقتصادی نیمه دوم این دهه و همگرایی کشورهای عضو آن
۲۰۱۰	ورود نفت شیل به بازار نفت و همگرایی اعضای اوپک برای بازگرداندن ثبات به بازار
۲۰۲۰	شیوع ویروس کرونا و رکود بازار نفت، منجر به همگرایی اعضای اوپک برای کاهش اثرات رکود بر بازار نفت شد.

Source: Resource: Pirani, 2022: 50

اتحادیه اروپا با مشکلات زیادی در تأمین انرژی موردنیاز خود در آینده‌ای نه چندان دور روبه‌رو خواهد شد، چراکه کشورهای آن به‌ویژه، کشورهای صنعتی می‌بایستی با واردکنندگان بزرگ آسیایی به‌ویژه چین و هند رقابت داشته باشند تا جایگاه مناسبی در بازار آسیای مرکزی (عمدتاً قزاقستان)، غرب آفریقا و خلیج فارس به دست بیاورند. نیازهای این اتحادیه، با توجه به تقاضای بالای چین و هندوستان، به حدی بالاست که تأمین نفت و گاز به هر میزان و از هر کشور منطقه خلیج فارس برای آن حیاتی است. شرایط اقتصادی اروپا در نهایت حاکمیت خود را بر ملاحظات سیاسی و فشارهای یک کشور غیراروپایی تحمیل می‌کند و دنباله‌روی‌های اروپا از سیاست‌های آمریکا دیر یا زود، تحت تأثیر واقعیت‌های بازار جهانی نفت، به پایان می‌رسد (درخشان، ۱۳۹۱: ۲۲).

ظرفیت‌های موجود در قدرت‌های شرق

به سبب رشد فزاینده اقتصادی، چین بزرگ‌ترین واردکننده انرژی در جهان است. بر اساس آخرین گزارش مرور آماری انرژی جهان در جولای ۲۰۲۱، میانگین مصرف روزانه نفت خام چین در سال ۲۰۲۰، بیش از ۱۴ میلیون بشکه در روز بوده است. نکته قابل توجه، میزان روبه رشد مصرف و همچنین وابستگی به واردات نفت خام چین در مقایسه با ایالات متحده در طول یک دهه اخیر است. به‌طوری‌که میانگین واردات روزانه نفت آمریکا به لطف توسعه فناوری تولید «نفت شیل»^۱ از ده میلیون و هفت صد هزار بشکه در سال ۲۰۱۰، به روزانه هفت صد هزار بشکه واردات در سال ۲۰۲۰ کاهش یافته، اما در همین بازه زمانی واردات نفت چین از پنج میلیون سیصد هزار بشکه به ده میلیون و سیصد هزار بشکه در روز افزایش یافته است که عمده‌ی آن از منطقه خلیج فارس بوده است. در حوزه گاز، چین با مصرف ۳۳۰٫۶ میلیارد مترمکعب گاز طبیعی در سال ۲۰۲۰، پس از آمریکا و روسیه سومین مصرف‌کننده گاز جهان بوده است (بریتیش پترولیوم،^۲ ۲۰۲۱: ۳۸).

نیاز فزاینده چین به انرژی خلیج فارس و همچنین وجود تنش‌های موجود در دریای چین جنوبی و مخاطرات «تنگه مالاکا»^۳ و همچنین صرفه‌جویی در هزینه و زمان، باعث

¹Oil Shale

²British Petroleum (BP)

³Malacca Strait

شده این کشور به منظور تأمین امنیت انرژی به مسیرهای متعدد و مطمئن تری از جمله مسیر «گوادر-سین کیانگ»^۲ روی آورد. طرح موردنظر ساخت و توسعه کریدور جنوبی-شمالی برای انتقال انرژی موردنیاز چین از بندر گوادر پاکستان به استان سین کیانگ در غرب چین و نیز امکان اتصال چین به خط لوله صلح است (ویسی، ۱۳۹۶: ۱۱۰). مهم‌ترین برنامه این کریدور تجاری - اقتصادی؛ توسعه ترانزیت و امنیت انرژی از خلیج فارس به چین است.

هند به عنوان یک قدرت نوظهور اقتصادی، در انتهای سال ۲۰۲۱ از رشد تولید ناخالص داخلی سالانه ۸/۳٪ برخوردار خواهد شد (گزارش بانک جهانی، ۲۰۲۱: ۲۰۷). این کشور چهارمین مصرف‌کننده انرژی جهان است که حدود ۷۰ درصد از آن، از منطقه خلیج فارس تأمین می‌شود. هند در سال ۲۰۲۰ حدود ۵۹,۶ میلیارد مترمکعب گاز طبیعی مصرف نموده که از این میزان ۳۵/۸ میلیارد مترمکعب آن از طریق واردات تأمین شده است (بریتیش پترولیوم، ۲۰۲۱: ۳۸-۴۲). هند در چارچوب سیاست «نگاه به غرب» و «نگاه به شمال» که بر دیپلماسی اقتصادی و انرژی هند باشد طرح «خط لوله صلح» جهت انتقال گاز از میدان‌های پارس جنوبی به هند و پاکستان است. البته در این بین ترکمنستان نیز با طرح خط لوله موسوم به «تاپی»^۳ رقیب جدی ایران و خط لوله صلح جهت ترانزیت انرژی به شبه‌قاره محسوب می‌شود (کولایی و ایمانی کله سر، ۱۳۹۵: ۱۳۱). خط لوله صلح علاوه بر این با موانع دیگر از جمله؛ مخالفت ایالات متحده با طرح مذکور، عدم توافق طرفین بر سر قیمت گاز صادراتی و تنش دیرینه بین هند و پاکستان نیز روبرو است؛ بنابراین با توجه به موانع موجود بر سر راه طرح خط لوله صلح و نیز تنش‌های موجود و احتمال مسدود شدن تنگه هرمز و وقفه در ترانزیت انرژی، چابهار و سواحل مکران می‌توانند نقش مکمل یا جایگزین مناسبی برای خلیج فارس در راستای ترانزیت انرژی و حمل‌ونقل کالا به حساب آید. مشارکت هند در توسعه بندر چابهار و به دنبال آن اتصال به کشورهای «مستقل مشترک‌المنافع»^۴ از طریق سرزمین ایران صرفه‌جویی قابل توجهی در هزینه و زمان برای

1Gwadar

2Xinjiang province

3Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-India Pipeline (TAPI)

4Comonwealth of Independent States (CIS)

هند نسبت به مسیر اقیانوسی خواهد داشت (پاتنایک، ۲۰۱۶). ظرفیت‌های موجود در قدرت‌های غربی

از مهم‌ترین اهداف و جهت‌گیری‌های دیپلماسی انرژی اتحادیه اروپا تدوین «منشور انرژی» و تنوع‌بخشی به مبادی و منابع ورودی انرژی به منظور کاهش وابستگی به یک منبع انرژی است. در این راستا، مصرف نفت خام اتحادیه اروپا در سال ۲۰۲۰ حدود ۱۲,۷۸۸ میلیون بشکه در روز بوده که سهم بالایی از این میزان از طریق واردات تأمین شده است. همچنین مصرف گاز طبیعی این اتحادیه در همین سال ۵۴۱,۱ میلیارد مترمکعب بوده است (بریتیش پترولیوم، ۲۰۲۱: ۲۳).

در جهت تنوع‌بخشی به مبادی مواصلاتی انرژی به اروپا، ایران یک آلترناتیو بالقوه برای تأمین امنیت انرژی اروپا محسوب می‌شود. در این بین دو طرف، از طریق دیپلماسی اروپا را مجاب کند که هیچ مسیری از نظر اقتصادی، زیست‌محیطی و امنیتی، نمی‌تواند جایگزین مسیر ایران باشد. مسئله‌ای که ایران هم از بعد حقوقی و هم دیپلماتیک می‌تواند از آن بهره‌بردار؛ مخالفت با انتقال خطوط لوله گاز از ترکمنستان از طریق بستر دریای خزر به سوی ترکیه است؛ بنابراین وجود تنش بین روسیه و اروپا در حوزه انرژی، نامی در شمال آفریقا از جمله لیبی به‌عنوان یکی از تأمین‌کنندگان انرژی اروپا و کاهش ذخایر فسیلی اعضای این اتحادیه، شرایط را برای ارتقاء جایگاه ژئوانرژی ایران برای تأمین انرژی قاره سبز فراهم نموده است.

در ساختار جدید اقتصاد سیاسی بین‌الملل، مؤلفه انرژی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین و مؤثرترین ابزارهای قدرت در مناطق و کشورهای صنعتی جهان نظیر اتحادیه اروپا، چین، هند، آسیای جنوب شرقی و آمریکای شمالی محسوب می‌گردد؛ به طوری که هیچ‌گونه راه فراری از وابستگی به آن، حداقل تا چند دهه آینده وجود ندارد (صادقی، ۱۳۹۲: ۴۵). اهمیت انرژی تا جایی است که کشورهای مصرف‌کننده، منابع تولیدکننده و مسیرهای انتقال‌دهنده انرژی را جزء اهداف راهبردی و منافع ملی خود در چارچوب امنیت ملی محسوب می‌نمایند (Raphael, 2018: 23).

نقش خلیج فارس در ترانزیت انرژی حوزه خزر

مهم‌ترین محدودیت کشورهای آسیای مرکزی و حوزه خزر عدم دسترسی به آب‌های آزاد است. کشور ایران به دلیل دسترسی به دریاهای آزاد، دارای یک جایگاه ممتاز جهت ترانزیت کالا و انرژی آن حوزه محصور در خشکی است. مسیر ایران علاوه بر قابلیت ترانزیت انرژی آسیای مرکزی به اروپا از مسیر ترکیه، از طریق خلیج فارس نیز می‌تواند با کمترین هزینه، مسافت و زمان، انرژی کشورهای این حوزه را از طریق خط لوله و یا سیستم تهاتر به بازارهای جهانی ترانزیت نماید.

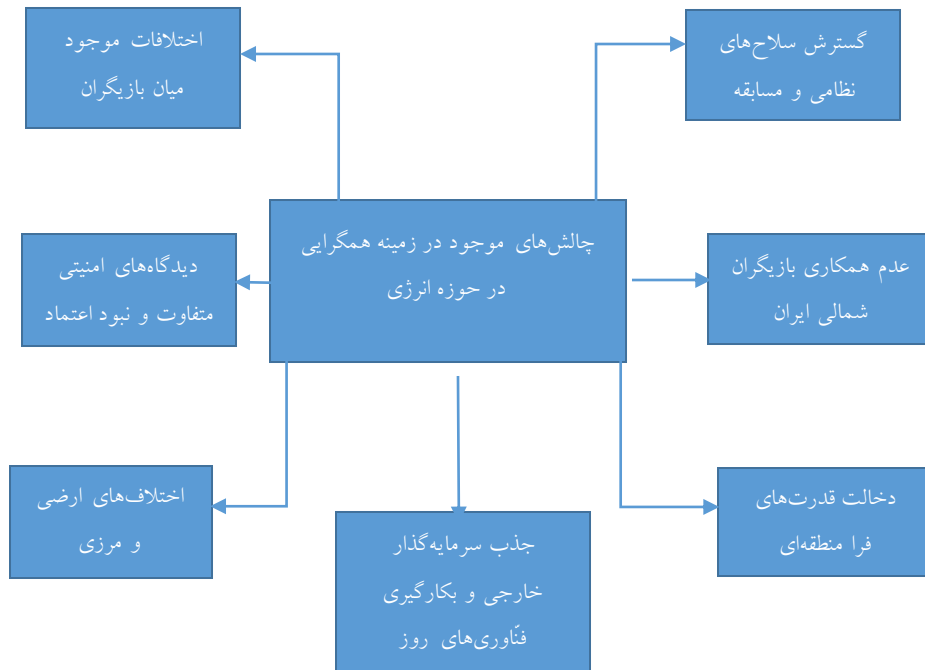
از جمله این طرح‌ها می‌توان به خط لوله نکا - جاسک اشاره کرد. این خط لوله، منابع نفتی «کاشاگان» در قزاقستان را پس از طی مسیر ترکمنستان به نکا در شمال ایران می‌رسد و پس از عبور از نواحی مرکزی ایران به بندر جاسک در سواحل خلیج فارس انتقال می‌دهد (فتحی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۰۸-۱۰۹). در سیستم تهاتر یا «سوآپ» نیز، تولیدکنندگان حوزه شرق خزر، نفت صادراتی خود را به پایانه بندر نکا تحویل می‌دهند، ایران نفت تحویلی را برای مصارف داخلی به پالایشگاه‌ها انتقال می‌دهد و معادل آن، از منابع نفتی خود در خلیج فارس تحویل می‌دهد. این طرح در سال ۲۰۰۲ شروع شد و در سال ۲۰۰۶ میزان سوآپ نفت قزاقستان به خلیج فارس از طریق ایران به ۱۲۰ هزار بشکه در روز رسید (قنبری، ۱۳۹۷: ۱۶۶)؛ اما متأسفانه سال‌های بعد به علت تحریم‌های آمریکا، افزایش ظرفیت آن تاکنون مقدور نشده است.

کشورهای حوزه خلیج فارس می‌توانند با اتحاد و همکاری از ظرفیت ترانزیتی این منطقه استفاده کنند. به این صورت که از شمال دریای خزر به سمت خلیج فارس از طریق ایران، این مسیر را تبدیل به یک کریدور مهم تبدیل نمایند. این مسیر ترانزیتی می‌تواند به عنوان موضوعی وحدت‌بخش و مؤلفه‌ای جهت همگرایی تبدیل شود. یکی از مهم‌ترین مشکلات در این موضوع مقوله تحریم و عدم وجود سرمایه‌گذار است. ایران می‌تواند با همکاری با سایر کشورهای خلیج فارس، سرمایه‌گذاری کافی در این حوزه را انجام دهد. این موضوع می‌تواند هم دسترسی کشورهای شمال خزر را به خلیج فارس فراهم نماید و

هم زمینه انتقال انرژی را از کشورهای جنوب خلیج فارس به سمت شمال دریای خزر فراهم نماید.

چالش‌های موجود در زمینه همگرایی در حوزه انرژی

نمودار ۱- چالش‌های موجود در زمینه همگرایی در حوزه انرژی

دیدگاه‌های امنیتی متفاوت و نبود اعتماد جمعی

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های امنیت در منطقه خلیج فارس، ویژگی ساده‌انگارانه آن است؛ زیرا از برداشت‌ها، انگاره‌ها، معانی و هنجارها، مرادفات فرا منطقه‌ای و رویه‌های بازیگران منطقه تأثیر می‌گیرد و همچنین عوامل فکری آن، به اندازه عوامل مادی یا بیشتر، در مرکز توجه و تأکید است. امنیت در این منطقه، حتی تأثیر عوامل مادی و اجتماعی است؛ بر فهم دولت‌ها از منافع خود تأثیر می‌گذارد و شکل دولت‌ها را تعیین می‌نماید. عملکرد و رفتار

دولت‌ها در این منطقه، متأثر از فهم آن‌ها از وضع موجود و وضع مطلوب دنیای اطراف آن‌ها است (مشیرزاده، ۱۳۹۵: ۵۵).

اختلاف‌های ارضی و مرزی

در این منطقه افزون بر موضوعات اقتصادی برآمده از وجود منابع نفت و گاز، تجمع اقوام و مذاهب مختلف نیز سبب بحرانی شدن مشکلات ارضی شده است که نتیجه‌ای جز اختلافات در این زمینه نداشته است و طولانی شدن این موضوعات موجب ناامن شدن منطقه و عاملی جهت واگرایی کشورها شده است. اختلافات مرزی و سرزمینی هنگامی برجسته‌تر می‌گردد که جانب‌داری برخی کشورهای منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای از یکی از طرف‌ها مطرح شود. مهم‌ترین آن‌ها را باید در اختلاف ایران و امارات متحده عربی در موضوع جزایر سه گانه دید؛ بنابراین احساس تهدید و ناامنی واحدهای منطقه‌ای از یکدیگر یکی از مهم‌ترین موانع همگرایی در میان آن‌ها است.

گسترش سلاح‌های نظامی و مسابقه تسلیحاتی

کشورهای خلیج فارس راهبردهای نظامی-امنیتی خود را در ارتباط با مؤلفه امنیت تنظیم نموده و بر اساس همین موضوع رهبران منطقه به این نتیجه رسیده‌اند که برای حفظ حکومت و ثبات سیاسی مجبور هستند تا سلاح خریداری و انباشت نمایند از سوی دیگر ذخیره کردن این سلاح‌ها برای اعتماد زدایی ناشی از آن به یک چرخه باطل تبدیل شده است و احتمال جنگ منطقه‌ای را دوچندان نموده است.

اقدام ایالات متحده جهت فروش سلاح‌های نظامی به عربستان سعودی و از سوی دیگر، پشتیبانی مستقیم از اقدامات اسرائیل و همچنین تأثیرگذاری این دو کشور در سیاست‌های منطقه، در حمایت از خروج دولت ایالات متحده از برجام را بر پایه این جهت‌گیری می‌توان بررسی کرد (افتخاری و خیراتی، ۱۳۹۸: ۱۳۸). مهم‌ترین نقش در این زمینه از سوی ایالات متحده است که با بستن پیمان‌های دوجانبه با کشورهای منطقه و از سوی دیگر احداث پایگاه‌های نظامی در این کشورها سعی در جلب نظر آن‌ها را دارد.

جذب سرمایه‌گذار خارجی و بکارگیری فناوری‌های روز

سرمایه‌گذاری‌های لازم برای توسعه میدان‌ها و تولید نفت بسیار هزینه‌بردار است که این موضوع نیاز به جذب منابع مالی خارجی با اهداف توسعه میدان‌های نفتی و گازی، افزایش بهره‌وری و صیانت از این میدان‌ها و همچنین انتقال فن‌آوری‌های جدید، دارد. برای ایران فقط پارس جنوبی در زمره فعالیت قراردادهای نفتی متقابل قرار گرفته است. در حالی که کشورهای خلیج فارس با همکاری شرکت‌های بین‌المللی و به‌کارگیری فناوری‌های روز دنیا از مدت‌ها قبل به بهره‌برداری گسترده از منابع مشترک مشغول بوده‌اند (درویشی و نجومی، ۱۳۸۶: ۱۸۰).

برای مثال قطر بهره‌برداری از میدان گازی پارس جنوبی را از سال ۱۹۹۲ آغاز کرد و تا سال ۲۰۰۰، روزانه ۱۳۰ هزار بشکه میعانات گازی و یک هزار میلیون فوت مکعب و نیز ۱۷۵ هزار بشکه نفت از حوزه مذکور برداشت کرده است. همچنین دیگر کشورهای خلیج فارس نیز با بهره‌گیری از سرمایه‌های خارجی شرکت‌های بین‌المللی و توان سیاسی و انعطاف‌پذیری در مذاکرات در حال بهره‌برداری از میدان‌های انرژی خود هستند.

اختلافات موجود میان بازیگران خلیج فارس

مهم‌ترین چالش برای همکاری و ترانزیت انرژی حوزه خلیج فارس در سالیان اخیر، وجود تنش بین ایران و عربستان با دو ایدئولوژی متفاوت بوده که برآیند حاصل از این تضاد در منطقه خلیج فارس علاوه بر ایجاد بحران در روابط دیپلماتیک، تلاش برای گسترش حوزه نفوذ و جنگ‌های نیابتی، باعث تهدید تولید و ترانزیت انرژی نیز شده است؛ بنابراین رویکرد تقابلی منجر به تحریم‌های اقتصادی و کاهش شرکای اقتصادی شده که این امر کاهش قدرت اقتصادی، تنزل وزن ژئوپلیتیک و آسیب‌پذیری امنیت ملی را نیز فراهم ساخته است.

عدم همکاری بازیگران شمالی ایران

از دیگر موانع منطقه‌ای در راه ترانزیت انرژی ایران، می‌توان از همسویی کشور آذربایجان با دیدگاه غرب و حذف ایران از پروژه قرن ۱۹۹۴ آذربایجان نام برد که در آن باکو نقشی را در سیاست خطوط لوله بازی کرد که مورد حمایت آمریکا برای حذف ایران از مسیرهای

خطوط انتقال انرژی بود است (کوزه گر کالجی، ۱۳۹۵: ۲۲). در این راستا رژیم صهیونیستی هم با ایجاد روابط با همسایگان ایران از جمله آذربایجان، قطر ترکیه و روسیه، اقدام به انعقاد قراردادهای خرید نفت و «ال ان جی» نموده با گره زدن منافع خود با کشورهای پیرامون ایران، قصد محدود نمودن عمق ژئوپلیتیک ایران داشته و از سوی دیگر نیز در سطح نظام بین الملل با استفاده از ظرفیت روابط خود با غرب، به برنامه هراسی دامن زده و در مسیر پرونده هسته‌ای ایران که منجر به تحریم‌های مخربی گردیده، موانع متعدد ایجاد نموده است.

دخالت قدرت‌های فرا منطقه‌ای

آمریکا همیشه ایران را به‌عنوان مهم‌ترین مانع در عملیاتی نمودن دکترین خود در حفظ و تداوم نظم موجود منطقه غرب آسیا، ذیل صلح آمریکایی در غرب آسیا که شکاف و تنش عربی- اسرائیلی است و مهم‌ترین مانع در حل مسئله، ایران است که از طریق سپاه پاسداران انقلاب اسلامی به‌عنوان ابزار عملکردی خود به این شکاف دامن زده است (Harrison, Ross, 2020: 14)

روسیه نیز طی سالیان اخیر از یک سو سرگرم شدن ایران در بحران‌های منطقه‌ای را تشویق و از طرفی در حوزه انرژی نسبت به ایران به‌عنوان یک رقیب بالقوه نگریسته است. روسیه همان‌طور که ایران مناسبات نزدیکی دارد، اما سعی می‌کند ایران را از انعقاد قراردادهای نفت و گاز، با آمریکا و اتحادیه اروپا دور نگه دارد (کریمی پور و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۹۴).

مصاحبه از نخبگان؛ در این پژوهش سعی شده است از ۵ نفر از اساتید دانشگاه تهران و علامه طباطبایی مصاحبه نیمه ساختاریافته انجام شده است که نتایج و تحلیل آن به شرح ذیل است.

جدول ۳- بررسی و تحلیل مصاحبه از نخبگان

ردیف	سؤالات	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد
۱	آیا کشورهای خلیج فارس می‌توانند به همگرایی منطقه‌ای دست یابند؟			1	4	
۲	نقش انرژی در همگرایی اقتصادی کشورهای خلیج فارس چیست؟				4	1
۳	کشورهای فرا منطقه‌ای بر همگرایی و واگرایی اقتصادی کشورهای حاشیه خلیج فارس تا چه اندازه تأثیرگذارند؟				1	4
۴	نقش قدرت‌های منطقه‌ای نظیر ایران و عربستان در همگرایی کشورهای خلیج فارس تا چه اندازه است؟					5
۵	نقش ایالات متحده آمریکا در همگرایی کشورها مؤثر است؟		4	1		
۶	نقش چین را در همگرایی اقتصادی کشورهای خلیج فارس چگونه ارزیابی می‌کند؟				5	
۷	روسیه در همگرایی کشورهای خلیج فارس تا چه اندازه نقش دارد؟		5			
۸	نقش توریسم در همگرایی اقتصادی کشورهای خلیج فارس چگونه است؟					5
۹	نقش خلیج فارس در ترانزیت انرژی حوزه خزر تا چه اندازه در همگرایی کشورهای خلیج فارس نقش دارد؟				4	1
۱۰	وابستگی قدرت‌های بزرگ به انرژی خلیج فارس تا چه اندازه می‌تواند منجر به همگرایی این کشورها شود؟				4	1
۱۱	گسترش سلاح‌های نظامی و مسابقه تسلیحاتی و دیدگاه‌های امنیتی متفاوت و نبود اعتماد جمعی تا چه اندازه می‌تواند منجر به واگرایی شود؟				5	
۱۲	عدم همکاری بازیگران شمالی خزر تا چه اندازه بر عدم همگرایی کشورهای خلیج فارس تأثیرگذار است؟			5		

تحلیل و بررسی مصاحبه‌ها

- در بین سؤالات از جمله موارد مهم در حوزه مؤلفه‌های همگرا مؤلفه انرژی بوده است. تمامی پاسخ‌ها مبنی بر آن بوده است که این عامل می‌تواند منجر به همگرایی در بین بازیگران خلیج فارس گردد.
- نکته دیگر در نقش بازیگران خارجی بوده است؛ که مصاحبه‌شوندگان نقش روسیه و آمریکا را به عنوان نقش‌آفرین در واگرایی می‌دانند و نقش چین را به عنوان همگرا می‌دانند.
- در حوزه نقش عوامل اقتصادی نیز، نقش مؤلفه توریسم را به عنوان یک مؤلفه مهم در حوزه همگرایی می‌دانند. یکی از مهم‌ترین موضوعات در حوزه توریسم نیز وجود اماکن مذهبی نیز است.
- همچنین وابستگی قدرت‌های بزرگ به انرژی خلیج فارس، یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌هایی است که مصاحبه‌شوندگان از تأثیرگذاری آن در همگرایی کشورهای خلیج فارس بدان اشاره داشته‌اند.
- نکته دیگر در خصوص نقش خلیج فارس در ترانزیت انرژی حوزه خزر بوده است که فراوانی نظرات مصاحبه‌شوندگان بر موافقت با این تئوری بوده است. همان‌طور که در متن این پژوهش نیز بدان اشاره شده است، مسئله همسایگان شمالی دریای خزر از اهمیت بالایی برای ترانزیت در خلیج فارس برخوردار است.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

آنچه در این پژوهش به دنبال آن بوده‌ایم پاسخ به سؤالی است که در ابتدا بیان شده است؛ «نقش و جایگاه مؤلفه انرژی بر همگرایی کشورهای منطقه خلیج فارس چیست؟» که در این مقاله به پاسخ آن پرداختیم. جامعه آماری این پژوهش کشورهای خلیج فارس است و همان‌طور که بیان شده است خلیج فارس در نظریه‌های ژئوپلیتیکی گذشته جزء سرزمین‌های حاشیه به شمار می‌رفت اما در نظریه‌های جدید ژئوپلیتیکی این دریا به سرزمین «هارتلند» یا «محور» یا به مرکز مرکزها تبدیل شده است. یکی از مهم‌ترین علل اهمیت این منطقه وجود منابع عظیم انرژی (نفت و گاز) است که از دیرباز همیشه مورد توجه قدرت‌های بزرگ قرار گرفته است.

همگرایی در حوزه کلی میان کشورهای خلیج فارس را باید در چند مورد خلاصه نمود که عمده آن‌ها عبارت‌اند از؛ نفت و گاز، دین مشترک، ژئوپلیتیک مشترک، مسئله فلسطین، اهمیت تنگه هرمز و وابستگی کشورهای منطقه به آن، همکاری در زمینه‌های محیط‌زیست، همکاری در حوزه کشاورزی، همکاری در زمینه حمل‌ونقل، همکاری‌های تحقیقاتی، علمی، آموزشی و ورزشی، همکاری در چارچوب سازمان‌ها (سازمان اوپک)، همکاری فعال در مبارزه با تروریسم.

اما تمرکز این پژوهش بیشتر در حوزه انرژی بوده است که مهم‌ترین ظرفیت‌ها در این حوزه عبارت‌اند از؛ اول؛ وابستگی قدرت‌های بزرگ به انرژی خلیج فارس و دوم؛ نقش خلیج فارس در ترانزیت انرژی حوزه خزر. در حوزه اولین مورد که بدان اشاره شد، کشورهای توسعه‌یافته و قدرت‌های بزرگ شرقی که از جمله آن‌ها باید به هندوستان و چین اشاره نمود در سال‌های گذشته به شدت به منابع نفتی خلیج فارس نیازمند هستند و در سال‌های گذشته با قراردادهای کلان سعی در جذب نفت کشورهای خلیج فارس را به سمت خود داشته‌اند. از سوی دیگر قدرت‌های غربی از جمله اتحادیه اروپا نتوانستند نیازمندی‌های خود را از طریق ایالات متحده برطرف نمایند پس به سمت خلیج فارس آمدند. این مؤلفه خود می‌تواند در درازمدت علاوه بر اوپک نیازمندی به سازمان جدید را ایجاد کند که تمامی کشورهای خلیج فارس از این طریق می‌توانند به همگرایی برسند. از سوی دیگر خلیج فارس می‌تواند در جهت ترانزیت انرژی حوزه خزر را داشته باشد. از دیرباز روسیه به دنبال دستیابی به خلیج فارس و سپس به آب‌های آزاد بوده است، اما هیچ‌گاه نتوانسته به سهولت به آن دست یابد. مسیر ایران می‌تواند بهترین راه برای دستیابی روسیه و سایر کشورهای حوزه خزر به این منطقه مهم باشد و از آن طریق کشورهای حوزه خلیج فارس با همکاری و ترانزیت این منابع می‌توانند با یکدیگر به همگرایی در حوزه اقتصادی برسند.

همچنین در این پژوهش از چارچوب نظری نو کارکردگرایی بهره‌گیری شده است. چراکه نو کارکردگرایان می‌خواهند از یکپارچگی اقتصادی به همگرایی سیاسی برسند. به نظر می‌رسد با توجه به همکاری تمامی کشورهای منطقه با توجه به بنیان‌های تاریخی و فرهنگی می‌توان به همگرایی منطقه‌ای دست یافت. همان‌طور که بیان شده است؛

یکپارچگی سیاسی فرایندی است که به موجب آن بازیگران سیاسی در چندین مجموعه ملی متمایز در تلاش‌اند تا وفاداری، انتظارات و اقدامات سیاسی خود را به یک مرکز جدید انتقال دهند. مؤسساتی که در بردارند صلاحیت‌ها و تقاضاهای بیشتری نسبت به دولت‌های قبلی هستند. با توجه به ظرفیت‌های اقتصادی و ظرفیت‌های موجود در زمینه انرژی کشورهای حوزه خلیج فارس می‌توانند سازمان‌هایی را در این حوزه به وجود آورند؛ که این سازمان‌ها با جلسات مداوم و مدون زمینه نزدیکی بیشتر و همگرایی را فراهم نمایند. یکی از مهم‌ترین عواملی که به همگرایی در حوزه انرژی خلیج فارس دامن می‌زند، وابستگی قدرت‌های بزرگ اقتصادی و سیاسی جهان به منابع انرژی این منطقه است. تقاضای روزافزون برای نفت و گاز طبیعی، کشورهای این منطقه را به عنوان تأمین‌کنندگان اصلی این منابع در جهان تبدیل کرده است. این وابستگی متقابل، ضرورت همکاری و همگرایی را برای تضمین ثبات و امنیت عرضه و تقاضای انرژی ایجاب می‌کند.

کشورهای قدرتمندی مانند ایالات متحده، چین، اتحادیه اروپا و ژاپن به طور فزاینده‌ای به واردات نفت و گاز از منطقه خلیج فارس متکی هستند. این وابستگی، انگیزه‌ای قوی برای این کشورها ایجاد می‌کند تا با حفظ روابط دیپلماتیک و سیاسی مسالمت‌آمیز با کشورهای منطقه، از دسترسی پایدار به منابع انرژی اطمینان حاصل کنند.

علاوه بر این، قدرت‌های بزرگ اقتصادی سرمایه‌گذاری‌های هنگفتی در زمینه اکتشاف، استخراج و پالایش منابع انرژی در خلیج فارس انجام داده‌اند. این سرمایه‌گذاری‌ها، منافع مشترکی بین این کشورها و کشورهای منطقه ایجاد می‌کند که به نوبه خود، به همگرایی در حوزه انرژی و ثبات کلی منطقه کمک می‌کند.

منطقه خلیج فارس همچنین نقشی حیاتی در ترانزیت انرژی از حوزه دریای خزر به بازارهای جهانی ایفا می‌کند. کشورهای حوزه دریای خزر، از جمله جمهوری آذربایجان، قزاقستان و ترکمنستان، دارای ذخایر قابل توجهی از نفت و گاز طبیعی هستند. با این حال، این کشورها به دلیل عدم دسترسی به بنادر آب‌های عمیق، با چالش‌هایی در زمینه صادرات این منابع به بازارهای جهانی مواجه هستند.

در این راستا، مسیرهای ترانزیتی از طریق کشورهای خلیج فارس به عنوان گزینه‌ای ایده‌آل برای صادرات انرژی از حوزه دریای خزر به شمار می‌روند. خطوط لوله و

پایانه‌های صادراتی در این منطقه، امکان انتقال نفت و گاز از طریق دریای عمان و خلیج فارس به بازارهای جهانی را فراهم می‌کنند. همکاری بین کشورهای حوزه خلیج فارس و کشورهای حوزه دریای خزر در زمینه ترانزیت انرژی، زمینه را برای سرمایه‌گذاری‌های مشترک، توسعه زیرساخت‌ها و ایجاد منافع متقابل فراهم می‌کند. این امر به نوبه خود، به همگرایی و ثبات در این دو منطقه راهبردی کمک می‌کند.

پیشنهادها

- هماهنگی و همکاری بیشتر دستگاه‌های مربوطه داخلی در حوزه انتقال انرژی و ارتباطات با سایر کشورها؛ به‌عنوان نمونه دستگاه‌های مسئول همچون وزارت خارجه، وزارت راه و وزارت نفت کمیته‌ای متشکل از اندیشمندان تشکیل دهند و آسیب‌شناسی‌های لازم و طرح‌ها را مطرح نمایند.
- توسعه سواحلی که مستعد فعالیت‌های ترانزیتی هستند و می‌توانند مسیر شرق به غرب را فراهم نمایند از جمله سواحل مکران.
- تنش‌زدایی با همسایگان جنوبی خلیج فارس از جمله عربستان سعودی و امارات متحده عربی.
- جذب سرمایه‌گذاران خارجی در منطقه و ایجاد گروه‌های تخصصی متشکل از کشورهای منطقه خلیج فارس و به اشتراک‌گذاری تجربیات موفق کشورها در حوزه جذب سرمایه‌گذار خارجی
- مذاکره با کشورهای منطقه که دارای نفوذ بیشتر در جامعه بین‌الملل هستند جهت از بین بردن تحریم‌ها علیه ایران.
- گسترش فعالیت‌های توریستی در داخل هر کشور جهت جذب همسایگان جنوبی برای جذب سرمایه‌گذار.

تعارض منافع

هیچگونه تعارض منافع در این مقاله وجود ندارد.

ORCID

Ali Alizadeh		https://orcid.org/0009-0007-0593-2236
Yakub Ghalandari		https://orcid.org/0009-0007-0593-2236
Hasan Kabiri		https://orcid.org/0009-0000-3659-5956

منابع

- ابراهیمی فرد، طاهره (۱۳۸۹)، *الگوهای اعتماد سازی در منطقه خلیج فارس*، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی اسلامی، مسعود (۱۳۹۱)، *دیپلماسی انرژی ایران و روسیه: زمینه‌های همگرایی و واگرایی*. راهبرد ۲۱
- افتخاری، اصغر و خیراتی، عباس (۱۳۹۸)، *راهبردهای پسابرجامی آمریکا علیه امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، امنیت ملی* ۱۵ (۳)، ۱۱۷-۱۴۳
- پیشگاهی فرد، زهرا؛ بهادر غلامی؛ حسین خالدی؛ مهدی نیک سرشت (۱۳۹۳)، *گاز طبیعی؛ فرصتها و چالش‌های ایران از منظر ژئوپلیتیک. جغرافیا و برنامه ریزی محیطی*. ۲۱
- جهان تیغ، رضا، فخری، سیروس، ادراکی، مریم و اروجی، حسن (۱۳۹۴)، *ارزیابی ظرفیتهای اقلیم دفاعی سواحل شمالی خلیج فارس با تأکید بر دفاع غیرعامل*، *راهبرد دفاعی*، سال سیزدهم، شماره ۵۲، زمستان ۱۳۹۴
- حافظنیا، محمدرضا و ابوالفضل کاوندی کاتب (۱۳۸۹)، *روابط ایران و کشورهای عربی پس از حمله آمریکا به عراق، مطالعات خاورمیانه*، (۶۲) صص ۹-۲۶
- درخشان، مسعود (۱۳۹۱)، *امنیت انرژی و تحولات آینده بازارهای نفت و گاز*. راهبرد ۲۱
- دوثرتی جیمز و رابرت فالتزگراف (۱۳۷۶) *نظریه‌های متعارض در روابط بین‌الملل*، ترجمه علیرضا طیب و وحید بزرگی، تهران: نشر قومس، چاپ دوم.
- دهقانی فیروزآبادی، سید جلال، (۱۳۹۳) *نظریه‌های همگرایی منطقه‌ای و رژیم‌های بین‌المللی*، تهران: نشر مخاطب.
- زارعی، بهادر و شاهدوستی، حسین و زینی‌وند، علی (۱۳۹۳)، *فرصت‌ها و چالش‌های همگرایی منطقه‌ای در خلیج فارس، پژوهش‌های جغرافیای انسانی*، دوره ۴۶، شماره ۴
- زین العابدین، یوسف (۱۳۸۱)، *تروریسم و ژئوپلیتیک نوین جهانی*، *سیاست خارجی سال بیست و یکم*، پاییز، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت خارجه

شاملو، رضا (۱۳۹۹)، معرفی عوامل ژئوپلیتیک طبیعی مؤثر بر راهبردهای دفاعی ج.ا.ایران در حوزه خلیج فارس، راهبرد دفاعی، سال نوزدهم، شماره ۷۳ بهار ۱۴۰۰

صادقی، سید شمس‌الدین، مهری مارابی و نرگس اکسا (۱۳۹۵)، ایران-عراق چشم اندازی بر راهبردی شدن مناسبات دوجانبه، پژوهش‌های روابط بین‌الملل، شماره ۲۲، صص ۱۲۹-۱۶۲

فتحی، محمدجواد، آصفی، حمیدرضا و ابوذر نظریان (۱۳۹۵)، تأثیر ژئواکونومیک و ژئواستراتژیک خط لوله نکا-جاسک بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، پژوهش‌های راهبردی سیاست، سال پنجم، شماره ۱۹، زمستان.

قوام، سید عبدالعلی (۱۳۸۰)، اصول سیاست خارجی و سیاست بین‌الملل، تهران: انتشارات سمت.

قوام، سید عبدالعلی (۱۳۸۸)، روابط بین‌الملل: نظریه‌ها و رویکردها، تهران: انتشارات سمت.

کریمی‌پور، داوود و نیاکوئی، سیدامیر و سیمبر، رضا (۱۳۹۶)، نقش دیپلماسی انرژی در سیاست خارجی قطر، پژوهش‌های راهبردی سیاست، شماره ۲۲.

کولایی، الهه و محمود ایمانی کله سر (۱۳۹۵)، سیاست انرژی هند در منطقه دریای خزر؛ مروری انتقادی، مطالعات اقتصاد سیاسی بین‌الملل، سال اول، شماره ۲، پاییز و زمستان.

مجتهدزاده، پیروز (۱۳۸۲)، کشورها و مرزهای در منطقه ژئوپلیتیک خلیج فارس، ترجمه حمید رضا ملک محمدی نوری، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌الملل

مشیرزاده، حمیرا (۱۳۹۵)، تحول در نظریه‌های روابط بین‌الملل، انتشارات سمت، چاپ ۱۱

مشیرزاده، حمیرا (۱۳۸۹)، تحول در نظریه‌های روابط بین‌الملل، چاپ پنجم، تهران: انتشارات سمت.

نورعلی‌وند، یاسر و گل محمدی، ولی (۱۳۹۵)، ایران و مسیر گاز جنوبی به اروپا، روابط خارجی، سال ۸، شماره ۴، زمستان.

ویسی، هادی (۱۳۹۶)، بررسی رقابت‌های ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی پاکستان و ایران در ایجاد کریدور شمالی - جنوبی اوراسیا؛ مزیتها و تهدیدها، ژئوپلیتیک، سال ۱۳، شماره ۱، بهار.

References

- Falkner. G. (2011) Neofunctionalism and intergovernmentalism: sidelining governments and manipulating policy preferences as passerelle, *International European integration research*, working paper, No 3, pp 1-25
- Godowska. M. (2013) *The relevance of Neofunctionalism in explaining European integration in its origin and today*, Institute of European Studies Jagiellonian University.

- Huseynli. S. (2013) Energy policy of European Union and importance of the energy resources of Azerbaijan: Neo-functionalism and liberal intergovernmental Approach, *International Affairs and global strategy*, vol 8, pp 19-34
- Lakkis, Fadi (2003), Where Is the Alloimmune Response Initiated? *American Journal of Transplantation*, Volume 3, Issue 3, pages 241–242, March.
- Niemann, Arne and Schmitter, Philippe C., (2009), *Neofunctionalism*, Wiener, Antje and Diez, Thomas (eds), *Theories of European Integration*, Oxford: Oxford University Press, 2nd Edition.
- Ozen. C. (1998) Neo-functionalism and the change in the dynamics of turkey-EU Relation, *Journal of international affairs*, vol III, No 3, pp 1-14
- Srisorn. N. Willett. T. (2009) *Neofunctionalist spillover theory and endogenous OCA analysis: lessons from Europe for Asia*, University and Claremont McKenna College, Prepared for the EUSA International Conference, pp 1-26

Akhbari, Mohammad. (2018). the Role of Fossil Fuel (Oil and Gas) in the World Geopolitics of Energy (Case Study of Iran 2000-2015). *Geopolitics Quarterly*. 13 (4): pp. 76-91.

Alcaro, Riccardo, (2018), All Is Not Quiet on the Western Front: Trump's Iran Policy and Europe's Choice on the Nuclear Deal, *Institute Affairi Internazionale*, Vol. 18, No 7: 1-26

Harrison, Ross, (2020), The US Iran showdown: clashing strategic universes aimed a changing region, *Middle East institute*. Available at: <https://www.mei.edu/publications/us-iran-showdown-clashing-strategic-universes-amid-changing-region>.

<https://www.bp.com/content/dam/bp/businesssites/en/global/corporate/pdfs/energyeconomics/statistical-review/bp-stats-review-2021-full-report.pdf>

Mitrany, D. (1966). *A Working Peace System*. Chicago: Quadrangle Books.

Patnaik, A. (2016), *Central Asia: Geopolitics, security and stability*, Routledge

Translated References into English

Fard Ebrahimi, Tahereh (2009), *Trust-building patterns in the Persian Gulf region*, Office of Political and International Studies.

Masoud Eslami (2012). Iran-Russia Energy Diplomacy: Grounds for Convergence and Divergence. *Strategy*, 21(3), -.

Eftekhari, A., & Kheyrati, A. (2019). US strategies against the national security of the Islamic Republic of Iran after leaving the joint comprehensive plan of action. *National Security*, 9(33), 117-144.

Nikseresht, M., Pishgahifard, Z., Khaledi, H., Gholami, B., & Pishgahifard, Z. (2014). Natural gas Iran's opportunities and challenges from the perspective of geopolitical. *Geography and Environmental Planning*, 25(2), 229-252.

Jahantigh, R., Fakhri, S., Edraki, M., & Arooji, H. (2016). The Assessment of Climatic Defensive Capacities for the Northern Coastline of Persian Gulf with an Emphasis on Passive Defense. *Defense Studies*, 13(4), 87-116.

hafeznia, M. R., & kavandi kateb, A. (2010). aaaa. *Middle East Studies*, 17(3), -.

Masoud Derakhshan (2012). Energy Security and Future Developments in Oil and Gas Markets. *Strategy*, 21(3), -.

Doherty James and Robert Faltzgraf (1376), *Conflicting Theories in International Relations*, translated by Alireza Tayeb and Vahid Bezergi, Tehran: Qoms Publishing, second edition.

Dehghani Firozabadi, Seyed Jalal, (2013), *Theories of Regional Integration and International Regimes*, Tehran: Mokhatab Publication.

- Zarei, B., Shahdousti, H., & Zeynivand, A. (2015). Opportunities and challenges of regional integration in the Persian Gulf, *Human Geography Research*, 46(4), 731-755. doi: 10.22059/jhgr.2015.51268.
- Zain al-Abidin, Youssef (2008), *Terrorism and New Global Geopolitics*, Foreign Policy of the 21st year, Fall, Bureau of Political and International Studies of the Ministry of Foreign Affairs.
- Shamloo, R. (2021). Introduction of Natural Geopolitical Factors Affecting the Defense Strategies of the I. R. of Iran in the Region of Persian Gulf. *Defence Studies*, 19(1), 69-98.
- Sadeghy, S. S., Maraby, M., & Eksa, N. (2017). Islamic Republic of Iran and Iraq: The Landscape of Strategic Alliance. *International Relations Researches*, 6(22), 129-162.
- Fathi, M. (2017). Neka-Jask geo-economic and geo-strategic impact on the security of the Islamic Republic of Iran. *Political Strategic Studies*, 5(19), 103-128. doi: 10.22054/qps.2017.7186.
- Qavam, Seyyed Abdul Ali (2008), *Principles of Foreign Policy and International Policy*, Tehran: Samt Publications.
- Qavam, Seyyed Abdul Ali (2008), *International Relations: Theories and Approaches*, Tehran: Samet Publications.
- Karimipour, Davood and Niakoui, Sidamir and Simbar, Reza (2017). The Role of Energy Diplomacy to Foreign Policy; A Comparative Study of Russia & Qatar. *Political Strategic Studies*, 6(22), 177-205. doi: 10.22054/qps.2017.13477.1389.
- Koolaie, Elahe and Mahmoud Imani Kalesar (2016), India's energy policy in the Caspian Sea region; A critical review, *Studies of International Political Economy*, first year, number 2, autumn and winter.
- Mojtahedzadeh, Pirouz (2003), *Countries and Borders in the Geopolitical Region of the Persian Gulf*, translated by Hamid Reza Malek Mohammadi Nouri, Tehran: Bureau of Political and International Studies

Moshirzadeh, Hamira (2015), *Evolution in International Relations Theories*, Samt Publications, 11th edition

Mishirzadeh, Hamira (2010), *Evolution in International Relations Theories*, Fifth Edition, Tehran: Samt Publications.

Golmohammadi, Vali, & Nour Alivand, Yaser (2016). Iran and the South Stream Gas Pipeline to EU. *Foreign Relations*, 8(4), -.

Veisi, H. (2017). Investigation of the Geopolitical and Geo-Economic Competitions of Pakistan and Iran to Create South-North Corridor of Eurasia: Preferences and Threats. *Geopolitics Quarterly*, 13(45), 101-124.

استناد به این مقاله: علیزاده، علی، قلندری، یعقوب، کبیری، حسن. (۱۴۰۳). نقش و جایگاه مؤلفه انرژی در همگرایی کشورهای منطقه خلیج فارس. پژوهشنامه روابط جهانی، ۱(۳)، ۲۰۵-۲۴۱.

Doi: DOI: 10.22054/jrgr.2024.79188.1078

The Quarterly of Research on Global Relations is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License